

Ideologie

Pojem ideologie

Pavel Šaradín: *Historické proměny pojmu ideologie*, Brno: CDK 2001.

Kurt Lenk: *Ideologie. Ideologie kritik und Wissenssoziologie*, 1961, 1964.

Petr Pithart: *Obrana politiky*. Praha: Panorama 1990.

Karl Mannheim: *Ideologie und Utopie*. Bratislava: Archa 1991.

František Novosád: *Legitimní ideologie*. Bratislava: Fox&Col 2006.

Termín ideologie znamenal původně učení o idejích. Do společenských věd ho zavedli filozofové závěru francouzského osvícenství: Antoine Destutt de Tracy (1754-1836), Pierre Jean George Cabanis (1757 –1808), Marie Jean Antoine Nicolas de Caritat, markýz de Condorcet (1743– 28. března 1794, Bourg-la-Reine u Paříže, od roku 1769 byl členem Francouzské akademie věd a od roku 1782 i Francouzské akademie. Po revoluci, k níž se hned připojil, byl roku 1791 zvolen poslancem Zákonomárného shromáždění a roku 1792 jeho předsedou. Přiklonil se ke straně girondistů, vypracoval systém veřejného vzdělávání dětí i dospělých, nezávislého na státu, protože rozdíly ve vzdělání pokládal za hlavní příčinu tyranii. Pracoval na návrhu republikánské ústavy a snažil se prosadit rovná práva žen i jiných ras a zákaz otroctví. Po pádu girondistů byl obžalován a dlouho se skrýval v Paříži. V březnu 1794 chtěl uprchnout, byl zatčen a následující den za nejasných okolností zemřel. Dílo: *Náčrt historického obrazu pokroků lidského ducha*. Praha: Academia 1968. Francouzští filozofové závěru osvícenství používali pojem ideologie k označení učení o tom, jak se ze smyslových vjemů tvoří ideje a z idejí tvoří teoretické systémy. Reprezentují vlastně zánik osvícenství. V době začátku VFR (1789) byli všichni velcí francouzští osvícenci mrtvi. Byli zde však jejich žáci, průměrní myslitelé, popularizátoři. Před revolucí měli řadu plánů na reorganizaci společnosti, diskutovali o možnostech osvobození černochů, o americké revoluci, o školských reformách. Revoluce je donutila, aby se aktivně zapojili do veřejného života. Projekty reform nabyly reálného smyslu. Mohli uvažovat o reformách financí, obnovení armády, o nové ústavě, mohli pomáhat prakticky realizovat rovnost a zákonitost. Vytvářeli ideu národa. Byli však odpůrci naprosté rovnosti, odpůrci rousseauovského pojetí lidu. Vytvářeli sociální matematiku, vědeckou politiku, kladli důraz na rozum proti vášním širokých lidových mas. Vytvářeli ústavu 1791, revoluce byla pro ně dovrčením osvícenství, výsledkem vzdělání. Revoluce však byla složitější, než si matematický rozum ideologů mohl představit. Revoluce nemohla být pokojná a nešlo ji spojit se vzděláním. V letech 1793-1794 dochází ke konfliktu teroru se vzděláním. Robespierre znehodnocuje a zesměšňuje vše, co filozofové (s výjimkou Rousseaua) pro revoluci vykonali. Prostý řemeslník podle něho učinil pro revoluci více než znalci lidských práv a pisatelé filozofických spisů: „Akademik Condorcet, o němž literáti říkají, že je velký geometr, a geometři, že je velký literát.“ Někteří šli do žaláře, další pod guillotinu, další se odmlčeli. Robespierre byl pro ideology duchem zlé nenávisti, zloduchem, podvodníkem, fanatikem, který nic nebyl schopen vyřešit. Racionalismus byl vytlačen

iracionalismem vůle, oddaností novým náboženstvím. Po devátém thermidoru dostali ideologové opět slovo: chtěli dovršit revoluci vzděláním, vzdělání mělo být prostředkem ke smíření jednotlivých složek společnosti, mělo zaručit, že u moci budou kompetentní lidé. Ideologové byli nositeli programové filozofie a vědecké politiky. Filozofie a vzdělání má předcházet účasti lidu na politice. Filozofie má být učitelkou politiků. Má poskytovat mravní a politické ideje, které povedou k překonání krize. Období sebereflexe, úvah o revoluci, kam vede, skončí vůbec, lze ji očistit od teroru? Právě osvícenská morálka a vzdělanost mají překonat vášně, vytvořit novou jednotu lidu, vytvořit program pro novou republiku na základě spravedlnosti a humanity. Z rozhodujícího činitele pokládali veřejné mínění, které pomáhali vytvářet jako stabilizační faktor. Veřejné mínění mělo nyní dosáhnout toho, co revoluce terorem. Tak se řešilo: rehabilitace, ústava z roku 1795, cenzura denního tisku. Vydávali časopis *Décade* (vyšlo 13 svazků) – filozofické, politické, přírodovědné úvahy, sociální antropologie. Napoleonův 18. brumaire (brumairový převrat byl státní převrat ve Francii během Velké francouzské revoluce, který se odehrál 18. brumairu roku VIII podle revolučního kalendáře, tj. 9. listopadu 1799. Přebvat zorganizoval Napoleon Bonaparte, který se vrátil z egyptského tažení a který s vojskem obsadil jednací sál parlamentu. Přebvat znamenal konec vlády Direktorია a začátek Konzulátu, který vedl k Napoleonově neomezené vládě) chápali jako dovršení svých zásad, ale toto spojenectví nemohlo být trvalé – Napoleon 1807 Dekádu zrušil, a tím ideology vyřadil. Ideologové pomohli zachránit revoluci, vřadili ji do francouzských dějin, jejich rozbředlé osvícenství však nemohlo zvládnout ani vrchol revoluce, ani nástup restaurace.

Napoleon ideology kritizoval, vysmíval se jim, pokládal je za nepraktické blázny a metafyziky odtržené od života, za nebezpečné utopisty a dobrodruhy. Proto se v 1. pol. 19. stol. spojoval s pojmem ideologie negativní význam, zpravidla toto slovo označovalo holou spekulaci, metafyzickou hru myšlenek, utopii, fantazírování apod.

Problém ideologie

Proto také **Marx a Engels** používali termín ideologie nejprve v negativním smyslu. Ve sporu s Feuerbachem, mladohegelovci, „pravými socialisty“ používali v *Německé ideologii* termíny ideolog, ideologie, ideologický v negativním významu k označení spekulativního idealistického a utopického charakteru německého myšlení.

Pojem ideologie však má u Marxe dva významy:

1. Ideologie = mystifikace vědomí, falešné vědomí, iluze, převrácený obraz skutečnosti. Určité součásti vědomí jsou podřízeny společenským skupinám a třídám jako výraz jejich zájmů a plní funkci jejich „duchovní zbraně“. Protože jsou přímo spjaty s třídními zájmy, jsou zatíženy různými poznávacími omezeními a defekty. Nejde jen o mystifikaci uvnitř ideologických systémů, ale o falešnost názorů na ideologii (např. iluze univerzálnosti).

2. Později (*Předmluva Ke kritice politické ekonomie*) Marx mluví o ideologických formách, ve kterých si lidé uvědomují reálné konflikty, o oblastech ideologie, o ideologické nadstavbě

a má na mysli duchovní formy, které jsou spojeny se společenskými vztahy, s činností společenských tříd, kterým slouží a mění se pod jejich vlivem (právně politické, filozofické, náboženské, umělecké aj. myšlení). Klasické téma je pak otázka, jak se mění ideologická nadstavba pod vlivem změn ekonomické základny.

Sociologie vědění a Karl Mannheim (1893-1947)

Sociologie vědění je směr, který analyzoval souvislosti mezi vědomím a sociálním bytím (Seinsverbundenheit).

Stanislav Hubík: *Sociologie vědění*, Praha 1999.

(2. etapa sociologie vědění – fenomenologická sociologie každodennosti (A. Schutz, Berger, Luckman)

Vzniká začátkem 20. let jako pokračování německé filozofie přelomu 19. a 20. století (Dilthey, M. Weber, Troeltsch), jako reakce na politickou a sociální situaci v Německu po válce, po VŘSR. Ovlivnili ji i marxističtí filozofové Adler, Lukács, Korsch). Vlastními představiteli jsou Karl Mannheim a Max Scheler. V podmínkách Německa nebylo možno marxismus ignorovat. Poskytoval pojmové nástroje popisu, diagnózy a pochopení různých jevů ze sféry politiky, kolektivního vědomí a ideologie, které sociologie postrádala.

Mannheim vyložil ústřední problematiku sociologie vědění ve dvou spisech: *Ideologie und Utopie* (1929, český překlad 1991) a *Wissenssoziologie* (1931).

Základní otázka: hodnota vědění podmíněného historickosociálně. Veškeré poznání a vědění ovlivňuje vázanost na bytí, Seinsverbundenheit, která se projevuje ve vytváření pojmů, ve volbě cest poznání, v celkové orientaci člověka ve světě.

U Mannheima nalézáme dvojí pojetí ideologie:

Partikulární pojem ideologie – jednotlivá tvrzení jsou společensky vázána.

Totální pojem ideologie – celá struktura vědomí je funkcí společenského bytí.

Ideologie není jen forma vědění, ale vyjadřuje také „kolektivní nevědomí“ určitých skupin, které zabraňuje rozpoznat skutečný stav společnosti. V oblasti společenskovedního poznání vládne historická proměnlivost, relativistické přehodnocování. Každá ideologie je omezená, subjektivní, falešná, Všechna hlediska jsou stejně falešná jako plodná. Mannheim se snaží najít cestu ze subjektivismu ve společenskovedním poznání. Snaží se překonat relativismus relacionismem, srovnáním stanovisek s cílem dosáhnout co největší pravděpodobnost.

Nositelem objektivní pravdy je podle něho třída, jejíž postavení odpovídá syntetickému charakteru pravdy – to je inteligence, která není jednostranně zakotvena, vzdálena od bojujících společenských tříd a společenské praxe. Pokus překonat subjektivitu se však nepodařil, inteligence není společenskou třídou, vyjadřuje zájmy jednotlivých společenských tříd.

Vilfredo Pareto (1848 – 1923)

- italský sociolog a ekonom

Získal inženýrské vzdělání a začal pracovat u římské železniční společnosti. Později se zapojil do politiky a začal kritizovat vládu a **požadoval svobodu obchodu a nezasahování státu do soukromých věcí.**

Roku 1893 se stal vedoucím katedry politické ekonomie. První jeho velkou prací byl „Kurs politické ekonomie“ založený na vlastních přednáškách. Kolem roku 1900 došlo v Paretových názorech ke zlomu.

Pareto **zaujal otevřeně protidemokratickou a protiliberální pozici.** Byl přesvědčen, že **liberalismus patří minulosti** a že pro zajištění sociálního života je nutné násilí (knihy“ Učebnice politické ekonomie, socialistické systémy).

Pareto byl **prorokem fašismu.** Když se fašisté dostali k moci, obklopili ho úctou. Zemřel rok poté, takže nestačil zaujmout stanovisko k novému režimu, který sice používal násilné metody, jež Pareto doporučoval, ale nevyřešil žádný sociálně ekonomický rozpor.

Jednou ze stěžejních Paretových idejí bylo pojetí společnosti jako systému, který je ve stavu postupně narušované a obnovované rovnováhy (equilibrium). Změny v jedné části systému vyvolávají okamžitě změny v dalších jeho částech, celý systém se dostává do pohybu, dokud se opět neobnoví „**dynamická rovnováha**“.

Pareto učinil emocionální sféru lidské činnosti hlavním článkem svého sociologického systému. Vyslovil ale výhradu, že ne všechny city zaslouží sociologovu pozornost, ale pouze takové, které se projevují v určitém druhu jednání, což je umožňuje přesně klasifikovat. City jsou neměnné a stabilní, a proto jsou to prvky společnosti, které rozhodují o sociální rovnováze.

Pareto tyto prvky nazval **rezidua** (zbytky, usazeniny). Rezidua jsou základ citů, emocí, vášní, instinktů, psychických stavů a predispozic. Podle Pareta jsou vrozená, přirozená a vnější podmínky na ně nemají vliv. Rozdělil rezidua na šest hlavních tříd a hlavní úlohu v historii dával prvním dvěma.

1. „**kombinační instinkt**“ = vnitřní psychologická tendence člověka hromadit, různě přemísťovat a kombinovat věci.
2. „**stálost agregátů**“ = tendence člověka udržovat a uchovávat vazby, které se už jednou vytvořily. Je to základ odporu proti všemu novému.
3. **snaha projevovat své city ve společenských činnostech a jednáních**
4. **city sociálnosti**
5. **city vlastnictví**
6. **pohlavní instinkt**

Pareto se pokusil pomoci teorie reziduí vysvětlit **evropské dějiny**, a to tak, že je popsal jako **konflikt reziduí prvních dvou tříd**.

Přesvědčení o rozhodující úloze reziduí bylo zdrojem paretovského novomachiavellismu. Umění vládnout je umění těžit z emocí a neztrácet energii v marných pokusech emoce ničit.

Dospěl k názoru, že rozhodující úloha připadá citům, vyvodil z nich svou **teorii ideologie a teorii elit**.

Teorie ideologie

Ideologie jsou jen čisté slovní roušky, obratná chytráctví a falešné konstrukce, které dostávají teoretickou formu, aby byl zamaskován nelogický charakter jednání.

Derivace = ideologické koncepce, víra a teorie.

Slovo „derivace“ znamená „odvozeniny“ a tím Pareto zdůraznil, že ve srovnání s city jsou druhotné a odvozené. Rozdělil derivace do čtyř tříd:

- 1. tvrzení, předkládaná jako absolutní pravdy, axiomy**
- 2. soudy, odvolávající se na autoritu**
- 3. apelace na všeobecně přijaté principy a city**
- 4. „verbální důkazy“ (čisté slovní důvody)**
 - používáno řečníky
 - velmi působivé, vhodné obraty vyvolají v posluchačích city, aniž by to postřehli.

Pareto se snažil ideologie a derivace objasnit, Tvrdil, že není dobré vidět v nich jen výplody fantazie a zdůrazňoval, že **jejich logická neprůkaznost nezmenšuje jejich sociální význam**.

Teorie koloběhu elit (cirkulace elit)

Zvláštnost určité sociální skupiny je dána přirozenými schopnostmi a nadáním jejích členů, a ty zase určují společenské postavení skupiny na společenském žebříčku.

„**Elita**“ jsou ti, co mají **nejvyšší index ve své oblasti činnosti**. Elita je vybraná část společnosti, zatímco zbývající část se pouze přizpůsobuje podnětům přicházejícím od elity.

Samotná elita se dělí na dvě části:

- 1. vládnoucí elita** – přímo nebo nepřímo se podílí na řízení společnosti
- 2. nevládnoucí elita** – nepodílí se na řízení společnosti, ale vyniká v nějaké umělecké nebo vědecké oblasti

Typy elit

- politická
- vojenská
- obchodní

- průmyslová

- duchovní

Koloběh elit = Nejnadanější představitelé nižší vrstvy stoupají vzhůru a doplňují řady vládnoucí elity, jejíž členové naopak prodělávají degradaci, klesají dolů mezi masy.

Elita je charakterizována stupněm sebeovládání a prozíravosti, uměním vidět slabá a nejcitlivější místa u druhých a využívat je ve svůj prospěch. Ti, u kterých převládají znalosti, řídí ty, u kterých převládají city.

Elity ovládají – umění přesvědčovat pomocí manipulace lidskými city

– umění používat sílu

Tyto dvě schopnosti se vzájemně vylučují. Není-li vládnoucí elita schopna použít sílu, upadá a musí ustoupit jiné elitě, která násilí použije.

Revoluce nastává tehdy, hromadí-li se v nižších třídách individua, jež svými schopnostmi převyšují vyšší třídy.

Cykly rozkvětu a úpadku, vzestupu a pádu elity jsou nevyhnutelné a nutné. Je to zákon existence lidské společnosti, ke koloběhu elit dochází proto, že se v nich střídají rezidua první a druhé třídy. „**Kombinační instinkt**“ vede k použití **přesvědčování a klamu**. „**Instinkt stálosti agregátů**“ je **agresivní** a má sklon **používat násilí**.

Společenskou rovnováhu může zajistit pouze taková elita, která dokáže využívat moci ve svůj prospěch, která se neštítí žádných prostředků a neustále sleduje pouze vlastní zájmy.

Pareto hodnotil Machiavelliho mnohem výše než kteréhokoli ze soudobých autorů. „**Účel světí prostředky**,“ opakoval Pareto Machiavelliho aforismus.

Spisy: **Učebnice politické ekonomie, Socialistické systémy, Traktát o obecné sociologii, sborníky Fakta teorie a Transformace demokracie**, podílel se na vydávání časopisu **Hierarchie**

Vilfredo Pareto (1848-1923)

Italský ekonom (jeden z tvůrců tzv. matematické školy, společenské zákony = funkcionální závislosti mezi fakty, proti příčinnému výkladu jevů, sociolog (Trattato di sociologia generale, 1911-1916). Společnost = pluralistický systém, který ovlivňují geografické faktory (klíma, půda, flóra, fauna), vnější činitele (sousední společnosti, předešlé podmínky, historické vztahy...), vnitřní faktory (rasové znaky, pocity lidí, schopnosti, zájmy, ideologie). (teorie faktorů, hybných faktorů vývoje).

Společnost má objektivní stránku, skutečný stav, a subjektivní stránku, představy o stavu, které se od něho liší.

Východiskem Paretovy sociologie je vnější lidské jednání. Činnost lidí je logická (činy, které se jeví jako přizpůsobené určitému záměru, není důležité, zda subjekt sám pokládá jednání za účelné) a nelogická (většina lidských činů, ve kterých se lidé řídí představami a city, jejich

činnost je nelogická, v lidském jednání převažují prvky nevědomí, iracionalita, racionální jednání je spíše výjimečné. Nejsilnějšími stimuly sociální činnosti jsou psychické stavy – **rezidua**, citové stránky osobnosti, podobné instinktům. Pareto vymezil 6 základních skupin reziduí, zvláště: kombinační (inovace, úsilí o nové uspořádání společnosti, víra v pokrok, demokracii dobré věci – šťastné události, špatné věci – nešťastné události), konzervativní (úsilí o zachování starých agregátů, udržování tradic, vztahy s lidmi a místy) a také společenskosti (soucit, krutost, obětování pro druhé, uznávání hierarchie, asketismus). Reziduí dodávají lidé zdání logičnosti pomocí ideologií = **derivate**. Pareto mluví o 4 třídách derivací: teze s odvoláváním na fakta (bez zkoumání fakt, jen zdánlivě se opírající o fakta), teze s odvoláním na autority, teze s odvoláním na obecně přijaté zásady nebo všeobecně uznávané city (vůle lidu, názor většiny), slovní důkazy (slova citově podbarvená – svoboda, spravedlnost, vlast).

Pareto v podstatě říká, že všechno je jinak, než jak se to jeví.

Ve většině politických, ekonomických, náboženských systémů jsou derivace uznávány ne proto, že jsou logicky zdůvodněny, ale že se za nimi skrývají mocně působící rezidua.

Derivace pomáhají lidem zakrýt iracionální původ jejich činů.

Věda a ideologie jsou dvě formy poznání, věda odpovídá zkušenosti, náboženství víře, boj s náboženstvím a ideologií = boj s větrnými mlýny.

Pareto je zakladatelem teorie elit (elita – nejúspěšnější jedinci v každém oboru). Zabýval se mocenskou elitou a formuloval teorii oběhu elit jako základní zákon společenského vývoje.

Dějinný proces je neustálá změna vládnoucích elit, které přicházejí z nižších tříd na vládnoucí pozice a opět upadají po porážce novými elitami. Ke střídání dochází proto, že vládnoucí elita není schopna mezi sebe přijmout schopné jedince z nižších tříd, ti se revolucionizují a nakonec se sami chopí moci. Dějiny jsou hřbitovem aristokracie.

Paretův princip: 20% obyvatel vlastní 80% bohatství, 80% obyvatel se dělí o 20% bohatství – dnes princip měření efektivity: 80% zisku přináší 20% zákazníků, je výsledkem 20% výroby, 20% vstupů.

Paretové optimum: nikdo si ve společnosti nemůže polepšit, aniž by si někdo jiný nepohoršil.

Marek Loužek: Sociologická teorie Vilfreda Pareta, Sociológia 42, 2010, č. 4

Úryvek:

„Jeden z pozdních Paretových esejů představuje *Transformace demokracie*. ([1921] 1966: 299-325) Demokracie je podle autora nepřesný pojem. Henry Maine nahradil demokracii pojmem „vláda lidu“, ale to je rovněž nepřesné, protože lid nevládne. Neexistuje žádná náhlá transformace, nýbrž spíše pozvolné proměny institucionálních vzorců v moderních demokraciích. Účelem studie je zachytit tento pozvolný pohyb ve společnosti.

V každém lidském společenství působí dvě protichůdné síly: dostředivá síla směřující ke koncentraci moci a odstředivá síla podporující rozptýlení ústřední moci. Tyto síly jsou založené nejen na čtvrté třídě reziduí (spojené se společenskostí), ale rovněž se skupinou II-a (trvání vztahů mezi osobou a jinými osobami a místy). Posuny ve stavu rovnováhy dostředivých a odstředivých sil probíhají neustále.

„V obdobích, kdy stav rovnováhy se posouvá ve směru odstředivých sil, ústřední moc státu slábne. To se děje, ať je ústřední moc monarchická, oligarchická, lidová nebo masová... Jak ústřední moc slábne, existuje odpovídající růst moci určitých jednotlivců, určitých

kolektivních těles, které – ačkoli stále teoreticky podřízené ústřední moci – pro všechny praktické účely dosahují nezávislosti.“ (Pareto 1966: 305)

Převládají-li odstředivé tendence, ztrácí obsah „suverenita“ státu. Ti, kdo slábnou, přestávají být chráněni svrchovanou mocí. Proto hledají něco, co by je ochránilo. Potřeba ochrany je stálá a univerzální a hledá naplnění v rukou těch, kdo mají moc. Když převládají odstředivé tendence, bývá nalezena ochrana u mocných mužů – velkých pánů a magnátů. Když převládají dostředivé tendence, zajišťuje bezpečnost ústřední vláda.

Dostředivé či odstředivé pohyby ovlivňují mezinárodní vztahy. „Mezinárodní vítězství mají rovněž vliv na dostředivé nebo odstředivé směřování. Vojenská porážka ústřední moci ve společnosti může přivodit její zánik a tím podpořit odstředivé pohyby. Vítězství může mít opačný účinek, ale není tomu tak vždy. Pokud je vítězství z velké části výsledek úsilí mas, může být ústřední moc i oslabena.“ (Pareto 1966: 306)

Jistému stupni dezintegrace ústřední moci odpovídá schopnost skupin a jednotlivců uniknout z ochrany její spravedlnosti a závazku podřizovat se vynucování spravedlnosti. Je v zájmu dominantních skupin a jednotlivců ve společnosti zakrývat fakt, že jejich privilegia existují na úkor zbytku obyvatel. Vynikající mezi silami působícími ve prospěch ústřední moci a zájmům plutokratů jsou náboženství, mýty a ideologie.

„Teorie, že naše parlamenty představují vzorec národa, je čistá fikce. Ve skutečnosti představují pouze tu část národa, která ovládá ostatní uměním lišky, když převládající situace je v souladu s prvním stadiem demagogické plutokracie, nebo prostou váhou, když nastane druhé stadium. Starou maximu, která leží v jádru parlamentního systému, že daně podléhají souhlasu těch, kdo je platí, nyní explicitně či implicitně nahradila nová maxima: daně schvalují a stanovují ti, kdo je neplatí.“ (Pareto 1966: 312)

Víra je jedna věc, kněží druhá. S ohledem na derivace není podle Pareta žádný větší rozdíl mezi mystériem svaté trojice a Marxovou teorií nadhodnoty; mezi ošklivostí ďábla a ošklivostí kapitalismu. I demokracie je zahalena derivačními mýty. Pareto popisuje demokracii jako demagogickou plutokracii, v níž existuje nerovné rozdělení bohatství a moci stejně jako v autoritativním režimu.

„Moderní parlamentní systém je účinným nástrojem demagogické plutokracie.

Prostřednictvím voleb a politických transakcí v parlamentu je dán prostor aktivitám jednotlivců, kteří jsou dobře vybaveni kombinačními instinkty. Moderní parlamentní systém je z velké části založen na plutokratickém podvodu. Na něm stojí a padá. Transformace parlamentního systému nebo demokracie je úzce spojena s proměnou plutokracie.“ (Pareto 1966: 315)

Plutokracie je taková forma vlády, u níž je veškerá moc nebo většina moci soustředěna v rukou bohaté vrstvy lidí, respektive vyšší třídy. Většinou se jedná o formu oligarchie.

Oligarchie (řecky Ὀλιγαρχία, Oligarchía) je forma vlády, ve které má politickou moc v rukou pouze hrstka prominentních osob (nejčastěji příslušníci nejbohatší vrstvy s politickým vlivem, či příslušníci armády). Termín 'oligarchie' může též označovat státní celek, v němž je tento typ vlády uplatňován. Název pochází ze spojení řeckých slov *óligon* (málo) a *archó* (panovat).

Z Pareta vyšel Theodor Geiger.

Pozitivismus, Theodor Geiger (1891-1952)

Práce *Ideologie und Wahrheit* (1933)

Věda se může zabývat jen tím, co je smyslově dáno – Erkenntniswirklichkeit. Marxismus předpokládá mimo vědomí danou a jím uchopitelnou skutečnost, ale ve skutečnosti postihuje metafyzickou skutečnost – výrobní poměry, materiální bytí – Geiger tuto „metafyziku“ odmítá.

Ideologie u Geigera nemá nic společného s problematikou společenského vědomí. Nejprve je pro něho ideologie

- mimoteoretickými faktory daná omezenost výpovědi (zaujatost, stranickost)
- nesouhlas výsledků ideologického myšlení se skutečností
- sebeklam a klam ostatních

Ateoretické faktory – psychologické, sociologické – spolupůsobí při výběru problémů a ovlivňují tak poznání. Ideálem je tyto faktory vyloučit, uskutečňovat vědění pro vědění. Je nutno očistit logickoexperimentální vědy od ideologie.

Ve 2. verzi ideologie vypovídá o něčem, co empiricky nemůže být ani potvrzeno, ani zamítnuto, je objektivací neobjektivního, parateorií. Geiger odmítá pojmy „sociální spravedlnost“, „svoboda“, „demokracie“, protože jim v jevové skutečnosti nic neodpovídá. Geiger strhuje problematiku od totálního pojmu ideologie zpět k partikulárnímu pojmu ideologie, ke kritice individuálních klamů a sebeklamů. Nedostává se k problematice poznání společenské skutečnosti.

Kritický racionalismus, Karl Popper (1903-1994)

Odmítá neutrální postoj ve filozofii, kritická racionalita je angažovaná. Ústřední bod angažovanosti – kritika ideologie. Byl odpůrcem totalitních ideologií, včetně marxismu kde odmítá jeho předpoklad objektivní historické nutnosti a možnosti vědeckého společenského předvídání, které je na ní založeno.

Zaměřen proti všem ne-falzifikovatelným naukám a hodnotám, snaží se je odhalovat jako bezesmyslné, iracionální. Zaměřuje se i proti naukám, které jsou falzifikovatelné, ale jsou imunizovány, chráněny proti kritice.

Mnohost názorů a zájmů v otevřené společnosti = záruka zlepšujícího se stavu.

Wikipedie: Popper se zabýval i rozbořem totality. Zveřejnění *Otevřené společnosti a jejich nepřátel* právě v roce 1945 bylo významným impulsem ve zpracování následků jednoho, právě poraženého, z totalitních systémů tehdejší doby a v právě probíhajícím boji svobodného myšlení s dalším z nich. Popperovy znalosti a analýza uzavřených struktur tehdejší politiky ukazují na jejich účel – totalitní moc za každou cenu. Moc snažící se skrýt za tu či kterou

ideologii – právě končící fašismus, a dále expandující komunismus. A Popper proti nim staví model otevřené a pluralitní společnosti, z které teprve může vzejít skutečný pokrok. Zastával i nezbytnost sociální zodpovědnosti společnosti. Tato zodpovědnost ale nesmí vycházet ze snah o "co největší míru štěstí pro všechny" ale z jeho vlastní formule, kterou nazývá "minimalizace utrpení" tj. snaha o mírnění konkrétních projevů chyb systému čili „co nejmenší míra nepotřebného utrpení pro všechny“ (citováno z *Otevřená společnost a její nepřítel I*, s. 217 – 218.). Naopak veškeré snahy o řízenou nápravu společnosti podle něj nutně končí u omezení individuální lidské svobody, a tím můžou skončit až u totalitárních kolektivistických snah zotročujících člověka.

Teze o konci ideologie

Raymond Aron (1905-1983), francouzský filozof a sociolog, *Opium intelektuálů* (1955, česky 1999), *Demokracie a totalitarismus* (1965, česky 1993), *Esej o svobodách: zkoumání moderní civilizace* (1965, slovensky 1992), autor koncepce jednotné industriální společnosti. Do centra položil problém soumraku či konce epochy ideologických systémů. Programový skepticismus a nedůvěra vůči ideologiím chápaným jako soubory popisných a hodnotících názorů, hodnot, norem, podřízených společenským skupinám a třídám, které s jejich pomocí organizovaly a interpretovaly sociální skutečnost. V tomto smyslu se blíží konec ideologie, jejich místo zaujmou pragmatické důvody a požadavky sociálního inženýrství založeného na vědecké teorii společnosti. Ideologie patří do struktury mýtu a jsou vlastní nezralým společností, tj. společností preindustriálním, a těm, jež jsou v úvodních fázích industrializace. Spolu s nimi mizí.

Aronovi bylo vytýkáno, že nechápe podstatu sociálního bytí, sociální existence se nemůže obejít bez ideologie, protože společnosti nemají jinou možnost a formu, jakou by poznávaly úkoly a cíle, vyjadřovaly svůj postoj k různým jevům, hodnotily apod.; dále že jeho teze o konci ideologie je sama ideologická, že je výrazem ideologie technokratické, ideologie byrokratických a manažerských vrstev současné kapitalistické společnosti.

Aronův útok proti ideologii je vlastně útokem proti ideologii marxistické. Marxismus je podle něho mýtus, reprodukce židovsko-křesťanského schématu a chiliastických vizí o tisíciletém království. Kriticky se hodnotí současný stav, ukazuje se přelom a budoucnost se ukazuje v nejkrásnějších barvách. Úlohu mesiáše má proletariát, přelomem je socialistická revoluce, tisíciletým královstvím beztrždní komunistická společnost. Aron není zcela originální, odhalování údajných náboženských motivů v marxismu se objevuje i u jiných kritiků marxismu. Uvedené schéma není navíc mýtus, je to běžné formalizované schéma – negativní hodnocení současného stavu, potřeba jeho odstranění a představa o budoucnosti.

Daniel Bell (1919-2011): *Konec ideologie* (1960), *Příchod postindustriální společnosti* (1973), *Kulturní rozpory kapitalismu* (1999).

Bell oznamuje, že se blíží konec ideologie. Tradiční ideologické systémy vyčerpaly svou tvořivou sílu a odcházejí do minulosti. Týká se to však specifického kulturního okruhu a specifického typu ideologie – západní Evropy a USA a ideologií z 19. století. Jsou to univerzalistické ideologie (neomezují se na určitou lokalitu), humanistické (odvolávají se na

hodnoty jako svoboda, sociální rovnost, spravedlnost), založené na víře v pokrok a v historickou nutnost, a jsou dílem intelektuálů hledajících své místo ve společnosti. Jejich protikladem jsou nově vznikající ideologie států a sociálních hnutí asijských a afrických zemí. Ty mají lokální a instrumentální charakter, vznikají pod hesly industrializace, ekonomického rozvoje, nacionalismu, národní moci a jsou zpravidla tvořeny politickými vůdci.

Konec ideologie neznamena konec utopie – měly by to být utopie empirické, specifikující, kam je třeba směřovat, jakým způsobem, jaké jsou společenské náklady tohoto záměru a kdo je má nést. Tady Bell čerpá z Mannheima – zánik utopie by vedl k přeměně člověka na věčné bytí, řízené pouze přírodními pudy, lidské dějiny by zbavil referenčního systému a hodnotové stupnice pro posuzování událostí.

Proč ideologie zaniká?

- a) traumatizující politické a lidské zkušenosti poslední doby (fašismus, koncentráky);
- b) přeměny kapitalismu – politika tzv. státu blahobytu
- c) shoda západních intelektuálů v otázce společenských a politických hodnot (sociální politika, smíšená ekonomika, decentralizace moci, politický pluralismus apod.

Bell: Ideologie jsou struktury vědomí, které nemusejí být výrazem zájmů kolektivity, mají silný emocionální náboj, jsou spojené se společenským jednáním, obsahují zpravidla zjednodušený obraz světa a činí si nárok na pravdivost. Je to široké pojetí, které současně v sobě popírá tezi, že by mohlo zaniknout.

Tezi o zániku ideologie Bell formuloval na konci 50. let, kdy došlo ke zmírnění studené války a ideologických extrémismů. To ale neznamena konec ideologie, ideologie není jen formou, ve které se vyjadřují zájmy určitých kolektivit, ale také netechnologickým věděním, je spojeno s lidským jednáním a společenskou prací, předpokládá subjektivní prožívání a akceptaci. Technologické vědění je aplikováno zvnějšku, ideologie není aplikována, ale akceptována, odmítána, prožívána. Pokrok techniky šíří návyk myslet o světě v technologických kategoriích, vznikají nové ideologie – technokratické.

V předkapitalistických ideologiích se zájem skrývá za metafyzickým, kosmologickým, náboženským, mytologickým zdůvodněním.

V ideologiích klasického kapitalismu: formální práva člověka, lidská přirozenost, přirozený pořádek – mystifikace z oblasti mezilidských vztahů.

V soudobé společnosti: schémata ze vztahu člověka ke světu předmětů, jejich technického ovládnutí, tedy technokratická mystifikace.

Ideologie jsou podle Bella dílem intelektuálů nejen v tom smyslu, že je tvoří a vypracovávají, ale v tom, že vyjadřují jejich sociální pozici, zájmy, potřeby, hodnoty, zájmy jiných skupin vyjadřují jen zdánlivě. Ideologie vznikly jako důsledek frustrace intelektuálů a teď intelektuálové ztratili v tyto prostředky důvěru. Tři pojetí úlohy a místa intelektuálů:

- a) intelektuál = celospolečenský funkcionář, funkcionář lidstva (Husserl 1936), slouží všelidským hodnotám, nesmí podléhat skupinovému a třídnímu partikularismu, pokud to dělají – zrada vzdělanců (Julien Benda);
- b) intelektuál = producent ideologií, svězových názorů, filozofických a hodnotových systémů, které mají třídní obsah; intelektuál – funkcionář společenských tříd a skupin;
- c) intelektuálové = skupina, třída s určitými zájmy a místem v sociální struktuře, pak intelektuálové produkují ideologie ve vlastním zájmu (Bell).

[Bell byl významným teoretikem postindustriální společnosti – rysy:

- a) přechod od ekonomiky statků k ekonomice služeb;
- b) v profesionální struktuře dominují experti a technici;
- c) primát teoretického vědění jako zdroje techniky, technologie a ekonomického růstu;
- d) plánování a kontrola technologického rozvoje;
- e) vznik „intelektuální technologie“, tj. souboru nových teoretických názorů k řízení složitých soustav (kybernetika, teorie her a rozhodování, systémová analýza apod.).

Postindustriální společnost – společnost založená na službách, ústřední postavou je expert a technik, hlavní roli hrají vědecké informace jako faktor dynamizující a současně nástroj řízení a kontroly.]

Frankfurtská škola

Skupina filozofů a sociologů, filozofický směr, společenskopolitické stanovisko.

Kritická teorie – kritika politických, filozofických a kulturních aspektů kapitalismu.

Institut pro sociální výzkum (Institut für Sozialforschung) byl založen ve Frankfurtu pro vědecké cíle a pedagogické potřeby univerzity. Po Carlu Gruenbergovi a Kurtu Albertu Gerlachovi převzal řízení institutu roku 1931 Max Horkheimer (1895-1973, Studie o předsudku, Zatmění rozumu).

Z programového prohlášení M. Horkheimera:

„Jde o to, aby se na základě aktuální filozofické problematiky organizovaly výzkumy, při kterých by se filozofové, sociologové, ekonomové, historici, psychologové spojili v trvalém pracovním kolektivu a postupovali tak, jak vždy postupovali všichni skuteční vědci, sledovali filozofické problémy zaměřené na celek pomocí citlivých vědeckých metod, novým způsobem formulovali a zpřesňovali problémy v průběhu práce na předmětu, nacházeli nové metody a přesto nikdy neztráceli ze zřetele všeobecné.“ Žádné živé filozofické myšlení není dnes možné bez fundovaného empirického studia společenských vztahů, ale zároveň sociální věda není „pouhým pomocným prostředkem správy a hospodaření, je však prvkem té humanistické koncepce s jejímž zdarem je nerozlučně spojená otázka budoucnosti lidstva.“ Čili: důraz na komplexnost empirického výzkumu společnosti jako historicky se vyvíjející dialektické totalitě a současně důraz na filozofické aspekty sociální vědy.

Od roku 1932 do r. 1941 vydávali časopis Zeitschrift für Sozialforschung, po roce 1934 byl ústav reorganizován v USA.

Vedle Horkheimera v 1. fázi Theodor Adorno (1903-1969, Úvod do sociologie hudby, Negativní dialektika, K metakritice teorie poznání), Herbert Marcuse (1898-1979), E. Fromm, W. Benjamin ad. Po válce se Horkheimer a Adorno vrátili z USA a obnovili frankfurtský ústav: Dialektika osvícenství (1947: osvícenství v sobě nese zárodky sebezničení, otevírá cestu k takovým podobám technické civilizace a aplikacím technologického rozumu, které zvrátí roli techniky jako nástroje ovládnutí přírody v nástroj ovládnutí člověka člověkem, např. i prostředky masové kultury); v 2. fázi hlavní postava Jürgen Habermas (nar. 1929), nyní ve Frankfurtu Axel Honneth.

Frankfurtští čerpali z marxismu, G. Lukáče (Dějiny a třídní vědomí, odmítnutí dialektiky přírody), Karla Korscheho (Marxismus a filozofie – marxismus jako kritika, pojem kritiky), Hegela, Freuda, Diltheye, kritika Husserla a Heideggera.

Pojmy:

Dialektika – hledisko totality; jako popření všeho daného, destrukce zvěcnělých společenských vztahů a zvěcnělých forem vědomí.

Totalita – metodické hledisko, kdy chápou každý jev jako součást souvislosti.

Sociální kritika – nejen postoj negace, ale jako druh vědění, postoj analýzy, která je kritikou, aby člověk žil lidštěji, destrukce odlidštěných útvarů (Korsch).

Zvěcnění – vztahy mezi lidmi jsou vázané na věci, jeví se jako věci, objektivní formy společnosti. Překonání není jen myšlenkový proces, zrušení – hledisko revoluce.

Odcizení – z Marxových Ekonomicko-filozofických rukopisů, odcizení produktu práce ...

Technologický rozum – určité vidění světa, přírody, struktury jednání charakteristické pro techniku se přenášejí do celého života.

Represivní tolerance – (Marcuse) i nejdemokratičtější společnost je jinou formou represe, diriguje chování a jednání lidí při iluzi svobody.

Po válce:

Horkheimer: Studie o předsudku, Zatmění rozumu (1947); Adorno: Úvod do sociologie hudby (1962), Negativní dialektika (1966), K metakritice teorie poznání (19), Estetická teorie (česky 1997).

Horkheimer – Adorno: Dialektika osvícenství (1947, česky 2009): osvícenství v sobě nese zárodky sebezničení, otevírá cestu k takovým podobám technické civilizace a aplikacím technologického rozumu, které zvrátí roli techniky jako nástroje ovládnutí přírody v nástroj ovládnutí člověka člověkem (např. i prostředky masové kultury).

Herbert Marcuse (1898-1979)

Americký filozof německého původu. Proč je zajímavý:

- jeho koncepce se stala ideologickou složkou současnosti, formuje vědomí určitých skupin a kruhů;
- je kritikem průmyslové civilizace, zejména pokud jde o její obecný vztah k přírodě;
- je kritikem marxismu, ale takovým, že je označován za amerického neomarxistu (ve Francii neomarxismus L. Althusser). Marx (zejména Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844), Hegel a psychoanalýza (Freud), ale také Dilthey, a také kritika Husserla a Heideggera (původně byl Marcuse jejich žák) sehrály při vytváření jeho koncepce nespornou roli.

Spisy: Rozum a revoluce, Eros a civilizace (1955), Jednorozměrný člověk (1964), Sovětský marxismus.

Hlavním a téměř jediným předmětem Marcuseho úvah je problém dějin ve vztahu k lidské přirozenosti nebo problém lidské přirozenosti ve vztahu k dějinám. Filozofii dějin vyložil Marcuse zejména v práci *Eros a civilizace*.

Výchozími fakty každé civilizace jsou člověk stojící tváří v tvář cizí přírodě. Každá civilizace navrhuje určitý způsob využití těchto složek – to je její definiční znak.

Využití lidské složky se děje prostřednictvím represe instinktů a biologické sféry lidské existence (represe základní a vedlejší).

A. represe základní – charakteristická pro všechny podoby a formy civilizací, je jejich podmínkou. Jde o omezení dvou velkých instinktů – instinktu života a slasti a instinktu agrese a smrti. Omezení nutné, protože svět neuspokojuje naše potřeby okamžitě, ale vyžaduje k tomu kolektivní práci.

Represe instinktu života a slasti = represe sexu. Sexualita je zaměřena k druhému pohlaví, podřízena rozmnožovací funkci, přeměněna z cíle na prostředek. Lidský organismus je tím připraven k výrobní práci.

Represe instinktu agrese – je zaměřen navenek, k technologickému ovládnutí světa, je přeměněn ve vnitřní kontrolní instanci (= svědomí).

B. represe vedlejší – není vynucena okolnostmi civilizovaného života, ale vyplývá ze sociálních jevů a mechanismů, z třídních a skupinových zájmů – všechny společenské skupiny nejsou zatíženy povinnostmi práce a nedostatku stejně, existují privilegovaní a ujařmení.

V průmyslových společnostech regulace (represe) nabývá podobu principu produktivity = maximální výkon výrobního aparátu, z tohoto hlediska se využívá a hodnotí lidská přirozenost.

(Využití vnější přírody, přírodního prostředí – v průmyslové civilizaci ovládnutí mimolidské přírody je přechodné a nahraditelné.)

Struktura represe podléhá historické dynamice, v průběhu dějin narůstá, depersonalizuje se, institucionalizuje, racionalizuje se, zbavuje se elementu přímého fyzického násilí ve prospěch jiných mechanismů, používá větší počet zdánlivých zdůvodnění.

Ale pozor: je třeba odlišit represu od racionální moci, která vyplývá z dělby práce, specializace a je vykonávána v zájmu celku (policista v dopravě, inženýr v továrně...)

Budoucnost: represivní civilizaci nahradí civilizace nerepresivní. Marcuse sleduje represu – v oblasti deformace lidské přirozenosti (smysly, rozum, omezení slasti, zůstává pouze fantazie a její formy – umění, hry, snění – zde zůstává pravda o člověku), v oblasti odcizení práce, v oblasti technologie (kritika průmyslové civilizace, technologie jako opozice vůči přírodě).

Jednorozměrný člověk – souvisí s průmyslovou civilizací, uzamyká svou existenci, své vědomí do současnosti, tím neguje rozměr budoucnosti, anticipaci, utopii. Jednorozměrný člověk omezuje svůj praktický a intelektuální kontakt se světem pouze na jeho povrch, tzv. fakta, jeho nitro, esenci, zákonitosti ... nechává stranou. Ztotožňuje svět povinnosti (Sollen) se světem bytí (Sein), ideologii se skutečností. Marcuse analyzuje filozofické a metodologické proudy (operacionalismus, behaviorismus, analytická filozofie, pozitivismus) jako intelektuální výraz jednorozměrnosti. M.: člověk uvězněný ve struktuře jednorozměrnosti je odsouzen k falešnému vědomí a není schopen opozice vůči státu quo.

Marcuse: Technologie není ideologicky neutrální, technologie = ideologie.

Neznamená to, že technika a technologie mohou být využity ve jméno různých ideologických hodnot a cílů – uplatnění techniky má ideologický význam, ale prostřednictvím technologie nastupuje určitý ideologický a hodnotící poměr k přírodě, kde příroda je soubor objektů, které mají být ovládnuty a opanovány. Navíc poměr k přírodě ovlivňuje sféru mezilidských vztahů, vytváří a posiluje postoje instrumentálního přístupu k člověku a jeho záležitostem. Kritika instrumentalizace je zaměřena proti konzumu jako

jedné dimenzi totalitarismu, která představuje eliminaci transcendence, překročení reality, proniknutí do nejintimnějších sfér života člověka.

Marcuse obviňuje marxismus ze zastaralosti zejména pokud jde o subjekt revoluce. Odmítá roli proletariátu a hledá subjekt revoluce ve skupinách opoziční inteligence a studentů, v sociálně diskriminovaných skupinách (menšiny), v národně osvobozených hnutích, v nové strategii dělnického hnutí (maoismus) – to vše pokládá za „syndrom revolučního potenciálu“.

Jürgen Habermas (1929), od r. 1964 prof. ve Frankfurtu, 1971-1981 ředitel Ústavu Maxe Plancka, 1981 opět univerzita Frankfurt, 2 období – do r. 1970 – pod vlivem Frankfurtské školy, po r. 1970 – teorie komunikativního jednání, diskursivní etika. Medailon: *Za zrkadlom moderny*, 1994, s. 275-278.

Poznání a zájem (1968), Technika a věda jako ideologie (1969) > Teorie společnosti nebo sociální technologie (1971). K rekonstrukci historického materialismu (1976), Teorie komunikativního jednání (2. sv., 1981), Filozofie jako místodržitel a interpret (1981), Morální vědomí a komunikativní jednání (1983), Filozofický diskurs moderny (1985).

Teorie komunikativního jednání: Komunikativní jednání je vyjádřeno v jazyce. Jeho prostřednictvím jsme vtahováni do společenství. Čtyři požadavky platnosti lidské řeči: srozumitelnost, pravdivost, správnost (v morálním smyslu), hodnověrnost. Sjednocující moment je rozumnost. Cílem je ideální řečová situace, mocensky neovlivněné rozhovory. Současný člověk není v první řadě ohrožen hospodářským vykořisťováním, diktaturami, ideologiemi, ale pronikáním byrokratických systémových institucí do sociálních vztahů. Lidský svět tak ztrácí lidské vlastnosti a formalizuje se = „kolonizace životního světa“. Systémy „peníze“, „moc“ ničí lidské spoluzítí, ochuzují životní svět. Systémová integrace (hospodářství, právo, politika, věda, morálka) překrývá sociální integraci (vlastní kritéria efektivity, účelnosti, odtržení od komunikativní každodenní praxe). Emancipace = oživení, osvobození komunikativních struktur životního světa, konsens dosažený pouze racionální argumentací účastníků diskursu – beznátlaková komunikace.

Habermas rozlišil tři typy věd:

- empiricko analytické – ve sféře racionálního a technologického jednání, záměrem je technické ovládnutí světa;
- hermeneuticko historické – k upevnění, obnovení a rozšíření mezilidské komunikace, intersubjektivnosti, k zajištění historické kontinuity sociálních kolektivit, je to praktický zájem na rozdíl od zájmu teoretického (filologické vědy, historické disciplíny, teorie kultury ap.). Metoda = tzv. porozumění = poznávací operace. 2 kroky: a) odvolání se na intersubjektivní zkušenost, na porozumění typům a druhům mezilidských vazeb; b) porozumění ve vlastním smyslu, zaměřeno na určité větné obsahy;
- kritické (psychoanalýza, kritika ideologie, obecná teorie společnosti, politická ekonomie aj.) – mají zájem emancipační.

K tomu: mezilidské komunikační procesy podléhají pod vlivem třídního dělení a ideologického myšlení různým poruchám, omezením, deformacím. Moc, ideologie znetvořují komunikaci. Jde o odchylku od optimálního stavu, jaký by byl, kdyby třídy a ideologie neexistovaly. Emancipační zájem se bude projevat ve snaze odstranit uvedená omezení a znetvoření komunikačního procesu, neboli v revoluční a kritické činnosti. Výsledkem kritiky je forma vědění, kterou Habermas nazývá analýzou, a druhem poznání, který je pro ni typický, je reflexe.

Kritické vědy přímo souvisejí s emancipací (empirické a hermeneutické vědy vyžadují překlad vědění do určité normy nebo systému norem – technických nebo praktických). Akt kritiky je současně aktem sebeosvobození.

Kritika je pro Habermase: 1) druhem vědění (nikoli činností projevující se v negativním hodnocení); 2) druhem netechnického a nepraktického vědění; 3) vědění, které má moc samočinného a bezprostředního osvobození.

Pro Habermase je příznačná ostrá kritika marxismu, historického materialismu: Marx prý zploštil koncepci dějin - redukoval je pouze na dimenzi práce a výrobní činnosti, podle Habermase je rozhodující komunikativní dimenze (jazyk). Marxismus už není vhodný k analýze soudobého kapitalismu, protože se změnil charakter kapitalismu. Buržoazní stát aktivně působí na základnu, mění se její charakter, klesá význam ekonomických struktur a roste význam struktur politických. Základem nejsou výrobní vztahy, nesouhlasí s Marxovým konceptem výrobních sil. Habermas nahrazuje pojem výrobní síly pojmy práce nebo účelně racionální jednání (výběr prostředků k daným cílům, volba cílů z alternativ. Nahrazuje i pojem výrobních vztahů pojmy interakce, komunikativní jednání, institucionální rámec, organizační princip.

Pojem nadstavby ztrácí smysl, kultura, společenské normy, výchovné a jiné instituce = interakce; moc, ideologie = deviace, zkreslení.

Periodizace dějin: prvobytná společenská formace (organizační princip – příbuzenské vztahy), tradiční (politický systém), kapitalistická (ekonomický systém), postkapitalistická formace (?).

Habermasova diagnóza současnosti:

Struktury jednání charakteristické pro techniku se přenášejí na celek společenského života.

Invaze instrumentálního rozumu = idea opozice a nedůvěry vůči technice.

Habermas není zcela proti technice (viz technický zájem), ale je proti její expanzi – charakterizuje negativní důsledky tohoto procesu – sociální, lidské, byrokratizace světa, člověk se stává objektem, destruktivní důsledky v oblasti vědomí. Mění se základy a struktura dosavadních ideologických argumentů – přesouvají se z výrobních vztahů na výrobní síly, které fungují jako technika a jako ideologie. Výrobní síly, které se změnil v nástroj zdůvodnění kapitalismu, je třeba podrobit kritice, ale Habermas diskutuje s Marcusem, jehož stanovisko pokládá za krajní (výr. síly mají vždy ideologické funkce). Habermasův ideál je plně emancipovaná společnost, která zajišťuje svým příslušníkům znalost a rozvíjí vzájemnou komunikaci bez donucení. Pravidlem je dialog všech se všemi, odmítá všechny formy vnějšího řízení lidského chování, jediný přípustný způsob řízení je sebeřízení, založené na svobodné akceptaci vědění a hodnot. Odstranění tříd, státu, ideologie (falešné vědomí) = faktory zkreslující a omezující mezilidskou komunikaci. Ideál přímé demokracie.